

ЁҚИЛҒИ-ЭНЕРГЕТИКА КОРХОНАЛАРИНИ СОЛИҚҚА ТОРТИШ ТИЗИМИНИ ИСЛОҲ ҚИЛИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Жалилов Шерзод Қахрамонович,
иқтисод фанлари номзоди, доцент
E-mail: sherzodj@yandex.ru

Аннотация: Мақолада Ўзбекистон олдидаги ёқилғи-энергетика корхоналарини солиққа тортиш тизими билан боғлиқ бўлган муаммолар кўриб чиқилган. Бу корхоналар фаолиятини амалдаги солиқлар орқали тартибга солиш тадқиқ этилган ва уни ислоҳ қилишнинг замонавий йўналишлари таклиф қилинган.

Аннотация: В статье рассматриваются проблемы, стоящие перед Узбекистаном, связанные с системой налогообложения топливно-энергетических предприятий. Исследуется существующее налоговое регулирование деятельности этих предприятий и предлагаются современные направления его реформирования.

Abstract: The article examines the problems facing Uzbekistan related to the taxation system of fuel and energy enterprises. The existing tax regulation of activity of these enterprises is investigated and modern directions of its reformation are offered.

Калит сўзлар: ёқилғи-энергетика корхоналари, солиқлар ва солиққа тортиш, солиқ тизими, солиққа тортиш механизми, солиқ ставкаси, рентабеллик, фойда.

Кириш

Мамлакатимиз миллий иқтисодиётининг ҳозирги аҳволи, кўп жиҳатдан, ёқилғи-энергетика комплексидаги ишларнинг ҳолати билан белгиланиши ҳеч кимга сир эмас. Чунки айнан улар Давлат бюджети даромадларини шакллантиришда ҳал қилувчи роллардан бирини ўйнайди. Шунингдек, валюта тушумларининг катта қисми ҳам шу корхоналар ҳиссасига тўғри келади. Бир вақтнинг ўзида, улар мамлакатимиз савдо балансининг асосий ҳажмини таркиб топтиришда ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бироқ, фикримизча, мамлакатимиз иқтисодиётида кейинги йилларда содир бўлаётган бир неча ҳақиқий ҳолатлар мамлакатимиз ёқилғи-энергетика корхоналаридаги салбий жараёнларнинг кучайиб бораётганлигидан ва бу ерда баъзи бир муҳим муаммоларнинг пайдо бўлаётганлигидан дарак бермоқда. Қуйида уларнинг бир нечасини келтириб ўтамиз.

Биринчидан, геология-қидирув ишлари ҳажмининг қисқариши қидирув ишларининг етарли эмаслигига ва захиралар тавсифларининг ёмонлашувига олиб келдики, бунинг натижасида қидириб топилган (разведка қилинган) захираларнинг ўсиш суръатлари энергия ресурсларининг жорий қазилишини ҳатто қопламаяпти ҳам. Нефть ва газ қазиб олувчи корхоналар хомашё базасининг сифат жиҳатидан ёмонлашуви ва жиддий ортда қолиши содир бўлмоқда, эски қазилма конлари захираларининг камайиб кетиши ёки уларнинг тугаши натижасида нефть қазиб олиш ҳажми ортиб (ошиб) бормаяпти.

Иккинчидан, энергия ресурслари учун нотўловларнинг мавжудлик даражаси, солиқ юкламасининг юқори даражадалиги ва ишлаб чиқариш иқтисодий самарадорлигининг етарли эмаслиги ишлаб чиқариш корхоналари учун молиявий

ҳолатнинг кескинлашувига олиб келди. Бундай аҳволнинг таркиб топишига табиий монополияларнинг маҳсулотларига (нефть, газ, электроэнергия ва б.) баҳолар ўсишининг сунъий равишда пасайтириб ушлаб турилиши, қазилма бойликлари конларини лицензиялаштириш соҳасида конунчиликнинг етарли даражада такомиллашмаганлиги ва ҳ.к.лар ҳам сабаб бўлмоқда.

Ҳозирги вақтда бу тенденция нафақат сақланиб қолмасдан, балки қидирув, қазиб олиш ва йўл-йўлакай нефтли газларни чикитга чиқаришда замонавий технологияларни қўллашда ортда қолишнинг кучайиши давом этмоқда.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Мазкур мақолани ёзишда асосан Ўзбекистон Республикасида ёқилғи-энергетика соҳаси бўйича ишлаб чиқилган меъёрий-ҳужжатлар [1-4] таҳлил қилинган, шунингдек, ёқилғи-энергетика корхоналари солиққа тортиш тизимини такомиллаштиришга доир мамлакатимиз олимларидан Ш.Қ.Жалиловнинг монографияси [5] келтирилган.

Ушбу монографияда мамлакатимиз иқтисодиётининг стратегик аҳамиятга эга бўлган тармоқларидан бири ёқилғи-энергетика корхоналарини солиққа тортиш механизмини такомиллаштиришга оид масалалар кўриб чиқилган бўлиб, унда ёқилғи-энергетика корхоналарининг мамлакат иқтисодиётида тутган ўрни ўз аксини топган.

Бундан ташқари, хорижий адабиётлардан Toby Stock. Advanced in Taxation. Номли асарида ёқилғи-энергетика соҳаси тараққиётига хос бўлган асосий тенденциялар, ёқилғи-энергетика корхоналарини солиққа тортиш механизми, унинг таркибий қисмлари ва элементлари; ёқилғи-энергетика корхоналарини солиққа тортишнинг хорижий механизмлари; ёқилғи-энергетика корхоналари томонидан бюджетга тўланадиган солиқлар таркиби, таркибий тузулма ва уларга хос бўлган ўзгаришлар; ёқилғи энергетика корхоналари фаолиятининг молиявий натижаларига бюджетга тўланадиган солиқларнинг таъсири; ёқилғи-энергетика корхоналарини солиққа тортиш механизмини такомиллаштиришнинг замонавий йўналишлари намоён қилинган.

Тадқиқот методологияси

Мамлакатимизнинг ёқилғи-энергетика корхоналари молия-хўжалик фаолиятида солиққа тортиш механизмини такомиллаштиришда солиққа доир маълумотларни таҳлили учун асосий сўнгги 3 йил давомидаги ёқилғи-энергетика соҳасидаги солиқ тушумлари ва уларга берилаётган солиқ имтиёзлари ва статистик маълумотлардан фойдаланилган.

Ёқилғи-энергетика тизимидаги корхоналар фаолиятини такомиллаштирилган солиққа тортиш механизми мамлакатимиздаги шу жараёнга алоқадор бўлган барча олий ўқув юртлари ва дахлдор илмий текшириш институтларининг илғор тадқиқотлари ва усулларидан фаол қўлланилган. Бу бозор иқтисодиётида масалан, илмий-тадқиқот институтлари ва олий ўқув юртлари билан илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларини амалга ошириш борасида шартнома тузган ёқилғи-энергетика корхоналарининг фойдасидан олинандиган солиққа нисбатан чегирмани амалиётга қўллаш ана шундай усуллардан биридир

Таҳлил ва натижалар

Халқаро илғор тажрибанинг кўрсатишича, ёқилғи-энергетика корхоналари фаолият кўрсатишининг самарадорлигини, бир томондан, бозор механизмларини ривожлантириш ва бошқа томондан эса, давлат томонидан тартибга солиш йўли билан ошириш мумкин. Уларни тартибга солишнинг ўзига хослиги, энг аввало, бу тармоқларнинг кўламлилиги, мамлакат иқтисодиёти учун уларнинг аҳамияти ва улар фаолият кўрсатишининг табиий-монополия характердалиги албатта ҳисобга олиш кераклиги билан белгиланади. Бунда тармоқларнинг кўламлилиги учун эҳтимолий тартибга солишнинг хатоликлари ўз таъсирини бирданга кўрсатмасдан, балки хато қарор қабул қилинганлиги тўғрисидаги факт идрок этилганидан сўнг ўзини намоён этиши мумкин. Шунингдек, уларнинг оқибатларини тизимнинг юқори даражадаги инерционлиги учун тезда барҳам этишнинг ҳам иложи йўқ.

Мамлакатимиз ёқилғи-энергетика корхоналарида инвестицион жараёнларни фаоллаштириш ва уларнинг молиявий аҳволини яхшилашнинг муҳим омилдир. Фикримизча, бунга дахлдор бўлган солиқ тизимини такомиллаштириш ҳисобланади. Чунки амалга оширилган илмий тадқиқотларимиз натижаларининг кўрсатишича, бу корхоналарга нисбатан олиб борилаётган солиқ сиёсати, фикримизча, тармоқ корхоналарида кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришни амалга оширишга етарли даражада ўз таъсирини кўрсата олмаяпти. Бунинг асосий сабаби шундаки, нефть ва газнинг мураккаб ва қийин қазиб олинувчи захираларини ишлаб чиқаришга жалб қилишнинг стратегик вазифаси нафақат қиммат турадиган техника ва технологияларнинг қўлланилишини, балки уни ҳал қилиш (ечиш учун) қулай иқтисодий шароитларни яратадиган солиқ режимининг бўлишини ҳам талаб қилади (тақозо этади).

Фикримизча, ҳозирги пайтда мамлакатимиз олдида ёқилғи-энергетика корхоналарининг солиққа тортиш тизимини шундай ислоҳ қилиш вазифаси турибдики, унга кўра бу вазифанинг бажарилиши, бир томондан, бу корхоналарда ишлаб чиқаришнинг ривожланишига ва иккинчи томондан, давлат ва жамиятнинг манфаатларини қондиришга хизмат қилиши керак. Бунинг учун эса, ўз навбатида, ёқилғи-энергетика корхоналари ишлаб чиқариш фаолиятининг якуний натижаларини ҳисобга олувчи ҳамда ички ва ташқи бозорлардаги баҳолар конъюнктурасига ўз таъсирини кўрсатувчи солиққа тортиш тизими яратилиши керак.

Маълумки, солиққа тортишнинг илмий-назарий асослари етарли даражада тадқиқ этилган. Иқтисодий тараққиётнинг турли босқичларида турли хилдаги солиқ инструментларининг амалий жиҳатдан қўлланилиши эса ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, уларнинг етарли даражада инobatга олинмаслиги қарама-қаршиликларга ва жиддий иқтисодий муаммоларнинг вужудга келишига олиб келади. Шу муносабат билан биз томонимиздан ёқилғи-энергетика корхоналарини солиқлар орқали тартибга солишнинг назарий асослари ўрганилди ва таҳлил қилинди, шунингдек, мустақиллик йилларида бу йўналишда амалиётда амалга оширилган ислохотларнинг асосий якунлари кўриб чиқилди.

Ёқилғи-энергетика корхоналарининг солиқ тизимида бу корхоналар фаолияти ва даромадларини солиқлар орқали тартибга солишнинг марказий бўғини ва асосий принципи сифатида хўжалик (иқтисодий) ресурслар учун солиқ тўловлари тизими ёки ресурс солиқлари тизими, яъни қазиб олиш даражасини солиққа тортиш

майдонга чиқади. Шу сабабли ресурс солиқлари томонидан ўз функцияларининг амалга оширилиш самарадорлигига ёқилғи-энергетика корхоналари солиққа тортиш тизимининг яхлит фаолият кўрсатиш самарадорлигига бевосита боғлиқдир.

Ёқилғи-энергетика корхоналарини солиқлар орқали стимуллаштиришнинг имкониятларини тадқиқ этиш натижалари, энг аввало, ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқни бу корхоналар ўз маҳсулотларини экспорт қилаётганлари ёки уларни ички бозорга йўналтираётганларига боғлиқ бўлмаган ҳолда тўлаётганларини кўрсатди. Шунингдек, хомашёни қайта ишлашга нисбатан акцизлар салмоғининг юқорилиги бу корхоналарга хомашёларни янада чуқурроқ қайта ишлаш йўналишида ривожлантиришга имкон бермайди, чунки бу жараён учун пастроқ рентабеллилик хосдир. Жаҳон инқирозининг ҳозирги вазиятида ва ишлов бериш (қазиб олиш)нинг сўнгги босқичларида жойлашган қазилма конларида углеводород хомашёси қазиб олиш ҳажмининг пасаяётганлиги шароитида бу, ҳақиқатдан ҳам, долзарб касб этмоқда. Бундай иқтисодий вазиятда ёқилғи-энергетика корхоналарини солиққа тортишга нисбатан шунга ҳамоҳанг бўлган солиқ тизимини яратиш ўта муҳим ҳисобланади, чунки нефть-газ маҳсулотларига нисбатан паст баҳолар ва солиқ тўловларининг юқори юкланмаси шароитида бу корхоналарни тегишли қазилмаларни қазиб олишни пасайтириш кайфияти қамраб олади. Шунингдек, бундай вазиятда захираларнинг қийин қазиб олинадиган конлари ва янги конларга ишлов беришда ҳам муаммолар пайдо бўлади.

Ҳозирги кундаги солиққа тортишнинг қазилмалар ҳажмига қаратилганлиги шунга олиб келдики, ёқилғи-энергетика корхоналарига дахлдор бўлган солиқ юкламасининг 60,0-80,0%и фойда билан эмас, балки ишлаб чиқариш ҳажми билан боғлиқдир. Бу солиқ тўловлари миқдорининг корхоналар фаолиятининг молиявий натижалари билан етарли даражада боғлиқ эмаслигидан дарак беради. Масалан, айрим ёқилғи-энергетика корхоналарида тўланган солиқ суммаларининг умумий миқдорига нисбатан ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ 70,0%дан кўпроқни, қўшилган қиймат солиғи деярли 15,0% ни ва фойда солиғи эса 7,0%ни ташкил этмоқда. Корхоналар ялпи тушумига нисбатан солиқларнинг ҳиссаси эса 19,0-22,0%га тенг бўлмоқда.

Умуман олганда, фикримизча, ёқилғи-энергетика корхоналарига нисбатан амалдаги солиқ тизими ўзлаштиришнинг дастлабки босқичларида қазилма конларига ишлов бериш ва захиралари тугаётган қазилма конларида қазиб олишни қўллаб-қувватлаб туриш учун инвестицияларни амалга оширишни стимуллаштирмайди. У, асосан, пишиб етилган қазилма конларига қаратилган. Шунинг учун ҳам ёқилғи-энергетика корхоналарида солиққа тортиш тизимини ислоҳ қилиш алоҳида аҳамият касб этмоқда.

Шу муносабат билан ушбу солиқ тизимини ислоҳ қилиш стратегиясида, энг аввало, ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқнинг амал қилиш механизмининг такомиллаштиришга, бу корхоналарнинг мулкларини солиққа тортишга нисбатан турли экспериментларни ўтказишга, нефть маҳсулотларига нисбатан акциялар ставкаларини ўзгартиришга, ёқилғи-энергетика корхоналарининг айримларига нисбатан эса махсус солиқ режимини жорий этишга алоҳида эътибор берилиши керак.

Қазиб олиш ҳажмининг пасайишига нисбатан қарши кураш мақсадида ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқнинг ставкасини табақалаштиришга ҳам эътибор бермоқ лозим. Бунда бу солиқ ставкаларига нисбатан турли коэффицентларни қўллаш қўл келиши мумкин. Коэффицентлар эса, ўз навбатида, жаҳон бозоридаги нефть ва газ маҳсулотларига нисбатан баҳоларнинг ўзгаришини, шунингдек, аниқ бир кондаги захираларнинг ишланганлик даражасини ҳам ҳисобга олиши лозим. Айрим ҳолларда эса “нолли” ставкаларни қўллаш мақсадга мувофиқдир. Бундай вазиятда пасайтирувчи коэффицентлар ва “нолли” солиқ ставкасини қўллаш мақсадида қазиб олинган маҳсулотни ҳисобга олиш тартибини янада аниқлаштириш, пасайтирувчи коэффицентни ҳисоблашда ҳисобга олиниши керак бўлган бир тонна нефть таннархи минимумини ошириш муҳим аҳамиятга эга. Бироқ, тадқиқотларимиз натижаларининг кўрсатишича, барча ёқилғи-энергетика корхоналарида алоҳида олинган қудуқлар ва участкалар бўйича ҳисоб-китобларни юритиш тизими талаб даражасида йўлга қўйилмаган.

Мамлакатимизнинг ёқилғи-энергетика ресурсларидан янада самарали ва оқилона фойдаланиш мақсадида бу жараёнда қазиб олувчи корxonанинг йўл-йўлакай газдан ҳақиқатдаги фойдаланиш имкониятларини ҳисобга олган ҳолда шундай газни қазиб олганлиги учун ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқнинг “нолли” ставкасини бекор қилиш ёки уни ёқиб юборганлик учун жарималар жорий қилиш, шунингдек, нефтни қазиб олаётганда технологик йўқотмаларга нисбатан худди шундай ставкани бекор қилиш ҳам муҳим роль ўйнаши мумкин.

Ёқилғи-энергетика корхоналарининг барқарор ривожланиши учун янги ва янада самаралироқ бўлган объектларни қидириб топиш ва уларга ишлов бериш, шунингдек, янги технологияларни яратиш ва уларни ишлаб чиқаришга янада тезроқ жорий этиш ҳисобидан қазиб олинаётган маҳсулотларга сарф қилинаётган харажатларни қисқартириш зарур. Қазиб олиш ҳажмларини ушлаб туришнинг бош омили қазиб олиш ҳажмини сақлаб қолиш ва унинг самарадорлигини ошириш ҳисобланади. Бироқ, ёқилғи-энергетика корхоналари қазилма конларини қазिशга доир инвестицион қарор қабул қилишлари учун бошланғич дебит остонавий ўлчамдан юқори бўлмоғи лозим. Янги қудуқлар ўртача бошланғич дебитларининг ҳисоб-китобли остонавий даражалар билан таққосланиши шуни кўрсатмоқдаки, амалдаги солиққа тортиш тизимига асосланган қазилма иқтисодиёти рентабеллик чегарасида жойлашган бўлиб, у қазилма ҳажмининг пасайишига олиб келиши мумкин. Бу ўринда яна бир нарсани унутмаслик керак: углеводородлар қазиб олишнинг янада мураккаб шароитлари, янги транспорт тизимини куриш, таъминлашнинг янги йўналишларига эга бўлиш жуда катта миқдордаги инвестицияларнинг амалга оширилишини тақозо этади.

Шуни алоҳида қайд этиш жоизки, ҳозирги солиқ режимига мувофиқ мамлакатимизнинг ёқилғи-энергетика корхоналари нефть ва газга нисбатан юқори баҳолар шароитида гуллаб-яшнайти ва аксинча, уларга нисбатан баҳолар пасайганда эса ночор аҳволга тушиб қолишади. Фикримизча, бу ерда тизим шундай таркиб топиши керакки, унда ёқилғи-энергетика корхоналари, масалан, 1 баррель нефтнинг нархи 25 АҚШ доллари ёки 100 АҚШ доллари бўлганда ҳам ўзларини бир хил даражада барқарор ҳис этишлари керак. Бу эса, ўз навбатида, ресурсий солиққа

тортишда эмас, балки корхоналар даромадларини солиққа тортишдагина мумкин дир.

Яна бир муаммо: маълумки, кейинги йилларда мамлакатимизнинг ички ва ташқи бозорларида газга нисбатан баҳолар босқичма-босқич оширилиб борилмоқда. Бироқ, нефть ва газ корхоналарини солиққа тортишнинг алоҳида-алоҳида таҳлили нефть қазиб олувчи корхоналардаги солиқ юкламаси газ қазиб олувчи корхоналардаги солиқ юкламасига нисбатан юқори эканлигини кўрсатди. Бунинг натижасида газ тармоғи корхоналари газга нисбатан баҳоларнинг ўсиб бориши, ва ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ ставкасининг ўзгармаганлиги шароитида табиий рента характериға эға бўлган қўшимча даромадларға эға бўлиб қолмоқдалар.

Баён этилганлардан кўринмоқдаки, амалдаги ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ дифференциаль рентани ўзида мужассам этмайди, унинг қазилма конларига ишлов бериш босқичлари бўйича захираларнинг ишланганлик даражасини кудуқларнинг турли дебитлардаги ўзгаришини ҳисобға олмайди. Ёқилғи-энергетика корхоналари учун қазилма конларини ўзлаштириш босқичида минимум солиқларнинг тўланиши, улар фойдаси ва устама фойдасига нисбатан прогрессив солиққа тортишнинг жорий этилиши идеал солиқ тизими ҳисобланиши мумкин. Бунинг айнан мақсадға мувофиқлигини жаҳон илғор тажрибаси тасдиқлайди. Масалан, Шимолий денгиздаги қазилма конларига ишлов беришда баҳолар нисбатан юқори ва захираларнинг миқдори етарли даражада қулай бўлган ҳолда бундай солиқ тизими Англия ва Норвегияда жорий этилган эди. Натижада айрим қазилма конларига ишлов берган корхоналар ўз даромадларининг 80,0 %дан кўпроқ бўлган қисмини давлатға берган эдилар.

Бундай ғояни амалға ошириш учун углеводородларни қазиб олишдан олинган устама фойдадан солиқ ундириш таклиф қилинган бўлиб, унга кўра ёқилғи-энергетика корхоналарининг тўпланган (жамғарилган) даромадларининг худди шундай харажатларига нисбатига боғлиқ равишда улар прогрессив етти босқичли ставкалар тизимининг “0” дан 60,0%гача бўлган оралиғида даромад солиғини тўлашлари керак эди. Бунда тўпланган (жамғарилган) даромадлар тўпланган (жамғарилган) харажатлар билан тенглашгунға қадар бу корхоналарнинг даромадлари “нолли” ставкада, тўпланган (жамғарилган) даромадлар лойиҳа бўйича умумий харажатлардан икки мартадан кўпроқ ортганда эса энг юқори ставкада солиққа тортилиши лозим эди.

Шу билан биргалиқда, фикримизча, солиқлар ва солиққа тортиш жараёнларини ёқилғи-энергетика корхоналарининг даромадларига тўлиқ боғлаб қўйиш ҳам мақсадға мувофиқ эмас. Чунки улар маҳсулотларига нисбатан баҳоларнинг пасайиб кетиши бундай корхоналарнинг бюджетға тўловларини “ноль” даражасигача олиб келиши мумкинки, бу нарса давлат манфаатларига жавоб бермайди.

Фикримизча, бу ерда яна бир нарса эътибордан четда қолган кўринади. Гап бу ўринда мамлакатимизда табиий ёқи тоғ рентасини оқилона ундириш механизмининг ҳануз шаклланмаганлиги хусусида кетмоқда. Янада аниқроқ айтилмадиган бўлса, бу ўринда давлат мулкида бўлган қазилма конларидан фойдаланганлик учун тўлов назарда тutilмоқда. Шу муносабат билан қайд этиш жоизки, бундай рентанинг икки кўриниши мавжуд. Дифференциаль рента I хомашёнинг

юқори сифатлилиги, унга ишлов беришнинг фойдали тоғ-геология шароитлари ва кулай жойда жойлашганлиги билан характерланувчи табиий омиллар натижасида тегишли қазилма қонларида мавжуд бўлади. Булар натижасида олинган кўшимча фойда дифференциаль рента I ни вужудга келтиради ва у қазилма конига ишлов берувчи корхона томонидан эмас, балки шу қазилма конининг эгаси томонидан ўзлаштирилиши керак. Мулк эгаси (давлат) томонидан қанчалик яхши қазилма кони ишлов берувчига тақдим этилган бўлса, у шунчалик кўп (юқори) бўлган тўлов (ҳақ)га давогар бўлиши мумкин.

Аксинча, дифференциаль рента II эса капиталнинг кўшимча жойлаштирилиши (сарфланиши) натижасида вужудга келади. Шунинг учун ҳам бу вазиятда кўшимча даромад қазилма конининг эгаси (давлат) томонидан эмас, балки кўшимча харажат қилган корхона томонидан ўзлаштирилиши лозим.

Ёқилғи-энергетика тармоғида юқори даромадларни углеводородларга ишлов берувчи ҳамма корхоналар ҳам олавермайди. Уларни фақат энг яхши қазилма конларига эга бўлган корхоналар қўлга киритиши мумкин. Бунинг натижасида бу борадаги солиққа тортиш тартиби шунга олиб келдики, айрим йирик ёқилғи-энергетика корхоналари, юқори даромад олаётган бўлишига қарамасдан, ўз фойдаларининг, бор-йўғи 2,0-3,0%ини солиқ сифатида бюджетга тўламоқдалар. Бир пайтнинг ўзида, худди шундай кичик ва ўрта даражадаги корхоналар эса ўз фойдаларининг 20,0%дан 60,0% гача бўлган қисмини бюджетга ўтказмоқдалар. Бунинг натижасида эса катта миқдордаги лойиҳалар норентабелли бўлиб қолмоқда.

Хулоса ва таклифлар

Фикримизча, амалдаги ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ дифференциаль рентани ўзида мужассам этмайди, кудуклар унумдорлиги ва қазилма конлари захираларининг ишланувчанлиги ўзгарганда унинг ўзгаришини ҳисобга олмайди. Ҳолбуки, иқтисодий рента жамият (давлат)нинг фойдасига ундирилиши лозим. Бироқ, ҳозирги пайтда ёқилғи-энергетика корхоналарида амал қиладиган солиқ тизими буни таъминлашга қодир эмас.

Углеводородларни экспорт қилувчи бир неча хорижий мамлакатлар қонунчилик асослари ва тажрибаларининг таҳлили ёқилғи-энергетика секторида тўлиқ давлат мулкчилиги билан характерланувчи модель носамарали бошқарувга, фойданинг назорат қилинмайдиган ва мақсадсиз фойдаланишига, тармоқда инқирозли ҳолатларнинг вужудга келишига, илмий-техника тараққиёти ютуқларини жорий этишнинг тўхтаб қолишига, геология-қидирув ишлари кўламининг қисқариб кетишига, қидириб топилган захиралар ҳажмининг камайишига олиб келиши мумкинлигини кўрсатмоқда. Бунинг натижасида ёқилғи-энергетика сектори чуқур инқироз ҳолатига келиб қолиши ва ундан келадиган валюта тушумлари кескин пасайиб кетиши мумкин. Шунинг учун ҳам бу борада вужудга келадиган муаммоларни ҳал этишда, давлатнинг фаол роли ва бозор механизмларининг оптимал қўшилишига алоҳида эътибор бермоқ лозим.

Фикримизча, ёқилғи-энергетика корхоналарида солиққа тортишни ислоҳ қилиш янги ва ишлов берилмаган қазилма конларига пул маблағларининг инвестициялаштирилишини стимуллаштирамоғи керак. Бунинг йўлларида бири бир қатор қазилма конларида экспорт поштиналарини ноллаштириш ҳисобланиши мумкин. Шунингдек, солиқ тўланмаларини камайитириш учун солиқ тўловчилар

томонидан фойдаланилаётган ўртача бозор баҳолари билан таққослаганда пасайтирилган ёки оширилган баҳоларни аниқлаш учун ёқилғи-энергетика корхоналарининг трансферт баҳолари устидан назоратни ўрнатишни ҳам бу борадаги солиқ ислохотларини амалга оширишнинг бошқа истиқболли йўналиши деб қараса бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси солиқ кодекси. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2010 йил январь.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Бюджет кодексини тасдиқлаш тўғрисида»ги қонуни, 2013 йил 16 декабр
3. Ўзбекистон Республикасининг «Давлат солиқ хизмати тўғрисида»ги Қонуни. - 1997 йил, 29 август.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 27 декабрдаги «Ўзбекистон Республикасининг 2017 йилги асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида»ги ПҚ-2699-сонли қарори.
5. Ш.К.Жалилов. “Ёқилғи-энергетика корхоналари солиққа тортиш механизмини такомиллаштириш масалалари” Монография.,Ношир.-2012 йил.
6. Toby Stock. Advanced in Taxation. Copyright @ 2010 y. Emerald Group Publishing limited.